

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Нагорна Г. М. (м. Запоріжжя)

Відділ краєзнавства: сторінки історії і сучасність

Досвід та сучасні напрямки краєзнавчої роботи Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького

*Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все що зміг народу.
О. Олесь*

Історія людства всіх країн і народів свідчить про те, що міцність кожної нації ґрунтується на патріотизмі, духовності, на любові народу до власної історії і культури.

Збереження і пропаганда історичної та культурної спадщини краю – одна з найважливіших функцій головної регіональної бібліотеки. Бібліотечне краєзнавство – один з напрямків краєзнавства, який співпрацює з іншими напрямками – історичним, географічним, літературним тощо.

Однією з причин виникнення писемності, а пізніше і бібліотек було бажання людей зберегти для нащадків історію свого роду, здобуті знання про навколишній світ, важливі для них події, звичаї, обряди. Про це свідчать наскельні малюнки первісних людей, тексти на глиняних табличках, на бересті, а пізніше – в книгах – одному з найвидатніших досягнень людства. З появою книг з'являються і бібліотеки, в яких друковані видання з історії краю займають особливе місце.

Бібліотечне краєзнавство в нашому краї має давні традиції. Бібліотеки навчальних закладів, науково-просвітницьких товариств та приватних осіб завжди, поруч із навчальною, науковою, художньою, церковною літературою, збирали та зберігали хроніки місцевих подій, статистичні матеріали.

Одне з перших приміщень бібліотеки

Бібліотека на вул. Лепіка

Продовжила цю традицію і наша бібліотека, створена у 1904 р. Краєзнавча робота проводилась в ній від часу її заснування, тоді ще на рівні збирання місцевих матеріалів.

В 20-ті роки в Україні виникає масовий краєзнавчий рух. В містах і селах виникають краєзнавчі гуртки, товариства, осередки, а в Запоріжжі в цей час розпочинається будівництво Дніпрогесу, Запорізького індустріального комплексу. На зустріч з його будівельниками приїздять відомі письменники як Радянського Союзу, так із-за кордону, (ці зустрічі часто відбувалися в Центральній міській робітничій бібліотеці (нині – КЗ «ЗОУНБ імені О. М. Горького» ЗОР). В результаті з'являється багато літератури, на сторінках якої висвітлюються ці події і бібліотека стає осередком її пропаганди.

30-ті роки – час згортання українізації та посилення репресій. Засуджувалося прагнення людей цінувати рідний край, рідний дім, згодом розпочалися масові репресії в середовищі дослідників рідного краю. Звинувачені в українському буржуазному націоналізмі, ідеалізації патріархальщини і старовини, у зв'язках з міфічними контрреволюційними організаціями, найактивніші діячі краєзнавчого руху стали жертвами терору. Було скалічено тисячі життів людей, єдиною «провиною» яких була щира любов до рідного краю, міста чи села, де вони народилися. Серед них – Дмитро Іванович Яворницький, який у 1927-1932 рр. керував Дніпрогесівською археологічною експедицією Наркомосу УРСР у зоні затоплення; археолог Феодосій Тимофійович Камінський, який працював у тій самій комісії; поет, художник, археолог, геолог, краєзнавець, директор музею історії Дніпробуду Микола Григорович Філянський та багато інших прекрасних людей.

Під час Великої Вітчизняної війни, тимчасової фашистської окупації, фонди бібліотек області фактично перестали існувати: вони були знищені чи пограбовані, вивезені.

У повоєнні роки всі зусилля були спрямовані, в першу чергу, на відновлення фондів бібліотек, у тому числі і краєзнавчих. Працівники ЗОУНБ уже 16 жовтня 1943 р., в перші ж дні після визволення м. Запоріжжя, приступили до відродженню закладу. Вони йшли від будинку до будинку з проханням подарувати для бібліотеки книги. Чотири тисячі книг, зібраних серед населення та добутих у руїнах будинків, – ось той скромний фонд, з яким бібліотека відновила свою роботу. Скільки з них було краєзнавчих – сказати важко, але вважаємо, що вони були.

Цінні краєзнавчі видання бібліотека отримала від бібліотек Росії, – від обласних – Одеської, Херсонської, Томського університету. Певна частина літератури була придбана через букіністичні магазини.

Приміщення Запорізької обласної бібліотеки на вул. Лобановського

І тільки у 50-ті роки минулого століття бібліотечне краєзнавство почало відроджуватися по-справжньому. Імпульсом його розвитку стало створення фундаментального 26-ти томного видання «Історія міст і сіл Української РСР», у тому числі і Запорізької області. Це викликало інтерес і привернуло велику увагу до вивчення місцевої історії, до пошукової, науково-дослідницької краєзнавчої діяльності значною кількістю професіоналів і любителів.

У зв'язку з цим поставала грандіозна робота, котра полягала у створенні бази документальних джерел, літератури, різноманітних друкованих матеріалів про населені пункти і забезпечення авторів нарисів бібліографічною інформацією. Усе це дало позитивні результати для розвитку бібліотечного краєзнавства в області. Активну участь у підготовці видання взяли співробітники ЗОУНБ С. Я. Вільчек, Л. І. Удовиченко, В. І. Жук, за що були відзначені Грамотами Міністерства культури УРСР і облвиконкому.

Працівники довідково-бібліографічного відділу, 1982 р.

На початку 80-х років виникла потреба ще більше розширювати і поглиблювати краєзнавчу діяльність в області. З метою налагодження цілеспрямованої систематичної роботи у цьому напрямку керівництво Бібліотеки у 1979 р. створило при відділі довідково-бібліографічної роботи сектор краєзнавчої літератури. Штат сектору на той час складався з двох бібліографів. Очолила його на короткий термін Л. І. Удовиченко.

Із створенням структурного підрозділу краєзнавча робота значно активізувалася. Якщо до цього вона проводилася силами різних відділів Бібліотеки (формування фонду, організація книжкових виставок, масова робота), то тепер ця робота планувалася і координувалася.

У 2002 р. створено самостійний відділ краєзнавчої літератури. Відтоді минуло 15 років і можна провести аналіз зробленого, підвести підсумки, накреслити шляхи подальшого розвитку.

Основа основ роботи кожного відділу обслуговування – його фонд. Найбільш значна його частина зберігається в підсобному фонді відділу. Він є унікальним за своєю сутністю. Це документи, безпосередньо пов'язані змістом із Запоріжжям (незалежно від тиражу, мови, місця видання, політичної чи ідейної спрямованості). Маючи історичну, культурну та джерелознавчу спрямованість, вони ніколи морально не застарівають, а тому підлягають постійному зберіганню.

Ми можемо пишатися тим, що незважаючи на всі трагічні події ХХ століття нашої книгозбірні вдалося сформувати достатньо *повноцінний фонд краєзнавчої літератури*, почасти вже і раритетний.

Це: «Памятная книжка Таврической губернии» (1889) під редакцією К. А. Вернера, книга В. Е. Постнікова «Южно-русское крестьянское хозяйство» (1891), «Опыт статистического описания Новороссийского края» А. Скальковського та багато інших.

У нашому регіоні свого часу досліджувалося місце розташування майбутньої греблі Дніпрогесу, заводів Запорізького промислового комплексу, пізніше – Каховського водосховища. І наявність у фонді таких видань як «Материалы к проекту И. Г. Александрова» (1925), Александров И. «Днепрострой: проект» (1929), Соколов Д. В. «Геологическое строение Александровского уезда Екатеринославской губернии по буровым материалам и условия его артезианского водоснабжения (1929)» тощо, є безумовно, надбанням Бібліотеки.

Гордістю відділу є рідкісні книги з історії Запорізького козацтва, будівництва Дніпрогесу, про розвиток літературного руху на Запоріжжі, його історію та сьогодення, які збиралися Бібліотекою по «крихтах».

Крім постійних джерел комплектування, в Бібліотеці практикується ксерокопіювання цінних і рідкісних видань.

Саме тут зосереджено більшість літературних дарунків авторів з автографами та щирими словами вдячності працівникам відділу. 2002 року у видавництві «Хортиця» не без нашої безпосередньої участі, на що є посилання у виданні, вийшла фундаментальна праця «Письменники Запорізького краю», кожний нарис якої завершується бібліографічним списком творів автора та літератури про його життя та діяльність. Базою для них слугував Краєзнавчий каталог Бібліотеки.

І сьогодні саме в нашій Бібліотеці відбуваються *презентації книг запорізьких літераторів*, засідання членів обласного літературного об'єднання імені М. Гайдабури.

Важливим джерелом поповнення фонду краєзнавчої літератури став *обов'язковий примірник документів*. В останні роки виробники друкованої продукції області все відповідальніше ставляться до виконання Закону України «Про обов'язковий примірник документів» і зараз щорічно до Бібліотеки в середньому надходить близько 500 примірників видань.

Про зростаючий авторитет відділу у середовищі знавців історії краю свідчать факти передачі до бібліотеки ними чи їх родинами на довічне зберігання рукописів. Серед таких неопублікованих документів особливе місце займають рукописи В. Г. Фоменка та Л. І. Адельберга. Враховуючи підвищений попит користувачів до цих незвичайних документів, Запорізьке видавництво «Тандем-У» за сприяння обласного благодійного фонду «Натхнення» підтримало ініціативу бібліотеки, і у 2005 році побачила світ книга Л. І. Адельберга «Мосты Запорожья», а в 2006 році надрукована книга В. Г. Фоменка «Днепровская линия крепостей». Отже, зі своїми читачами означені ці видання вперше зустрілися відповідно через 25 і 38 років.

У структурі фонду 21,7% складають періодичні видання: обласні, міські, районні газети, часописи підприємств, вузів, журнали різної тематики. Всього понад 100 назв. Зберігаються вони у підсобному фонді протягом 3-х років, а потім передаються до основного книгозховища.

Обслуговування читачів з краєзнавчої тематики здійснюється, в основному, у відділі краєзнавства, де знаходиться довідковий апарат, довідкові фонди. Провідна роль у багатоаспектному розкритті змісту краєзнавчого фонду належить краєзнавчому каталогові. До речі, він створювався в ЗОУНБ як зведений, що відображає всі виявлені матеріали про край незалежно від виду друку та місця їх зберігання.

У його створенні брали активну участь і колишні (нині покійні) місцеві краєзнавці В. Г. Фоменко, О. К. Жигалов, Б. Ф. Пешанов, використовуючи власні багаті архіви.

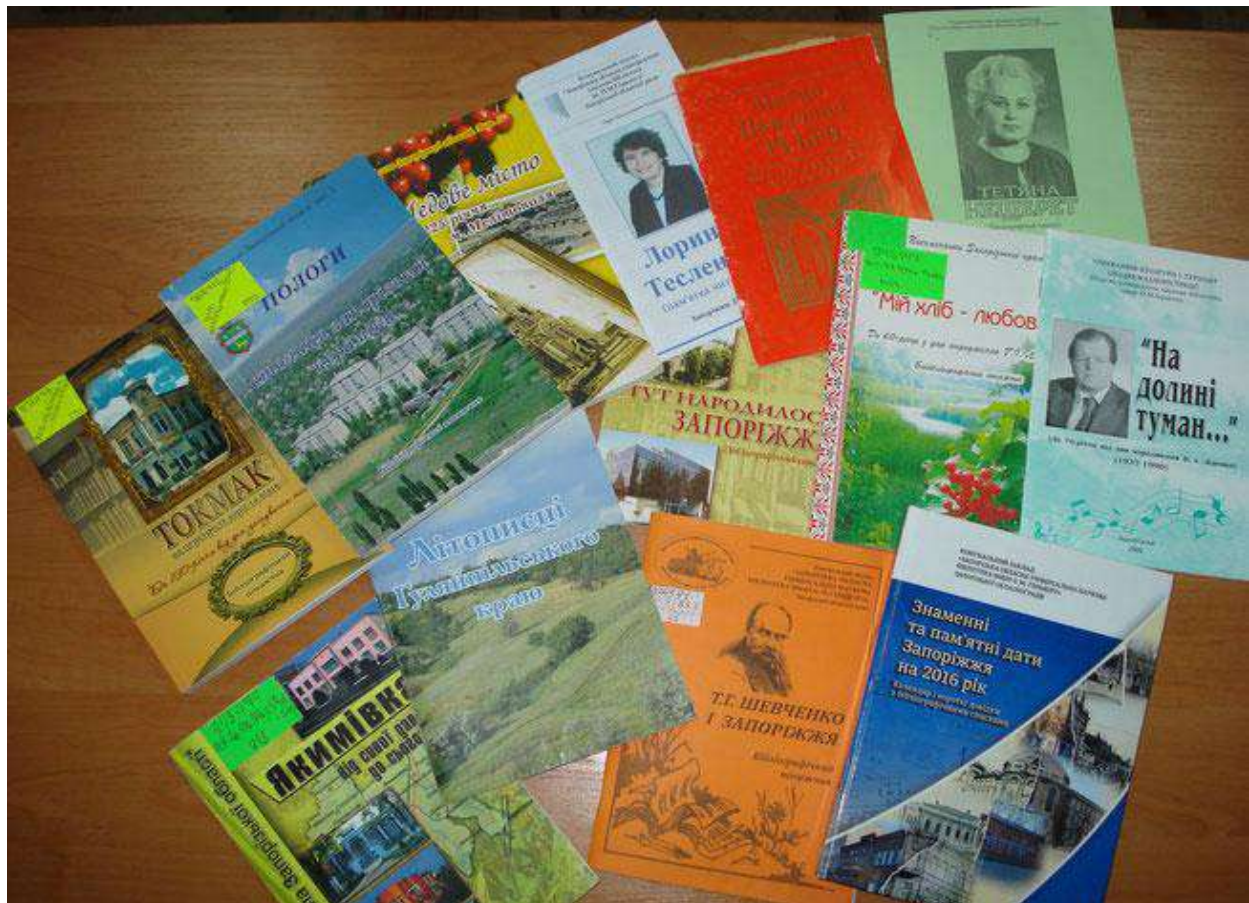
Зведений краєзнавчий каталог (існує з 1948 р.) зараз ведеться у 2-х варіантах – традиційний (292 тисячі карток) і електронний (7 тис. записів), електронна база даних – 13 тис. Сюди також включена інформація про краєзнавчу літературу, яка знаходиться у великих бібліотеках країни з конкретними помітками.

Полегшують пошук джерел складові довідково-бібліографічного апарату: каталог місцевих видань, топографічний, алфавітний, картотеки «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя». Частина видань представлена на сайті бібліотеки. Створено банк найбільш актуальних і часто запитуваних виконаних довідок.

Пріоритетним напрямком краєзнавчої діяльності ЗОУНБ є популяризація знань про край, його історію і сьогодення. З цією метою використовується цілий комплекс форм і методів роботи. У центрі уваги відділу – бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів. Щороку до нас звертається в середньому 1700 читачів, яким видається понад 35 тис. примірників видань при загальній відвідуваності 7 тис. Варто враховувати специфіку краєзнавчої літератури та особливості обслуговування користувачів, які звертаються до неї.

Однією з форм пропаганди краєзнавчої літератури є підготовка і видання бібліографічних посібників. Характер і тематика видань визначаються потребою суспільства та територіальної громади на тому чи іншому етапі розвитку країни і регіону. При підготовці окремих посібників консультантами виступають науковці, історики, працівники музеїв, письменники, представники місцевих органів влади.

Бібліографічні покажчики серії «Дослідники рідного краю» видаються у співпраці з працівниками обласного краєзнавчого музею, краєзнавцями, покажчики серії «Письменники Запорізького краю» – з місцевою організацією Національної Спільки письменників України. Розпочався випуск бібліографічних покажчиків серії «Герої України – наші земляки». Вже надруковані списки, присвячені В. Сацькому, В. Богуслаєву, Ф. Муравченку.

Вже 25 років Україна є незалежною і суверенною державою. Стали доступними нові джерела інформації, які зберігалися у архівах, з'явилися нові погляди на події, що відбувалися в історії нашої країни, тому виникла необхідність перевидання енциклопедичного довідника «Історія міст і сіл України».

Наша бібліотека розпочала підготовку до цього видання, 2008 року започаткувавши серію бібліографічних покажчиків «Міста і села Запорізької області».

Вже підготовлено і видано бібліографічні покажчики:

- «Якимівка: від сивої давнини до сьогодення»;
- «Медове місто: до 225-річчя м. Мелітополя»;
- «Вільнянськ: до 170-річчя від дня заснування міста»;
- «Кам'янка-Дніпровська: до 225-річчя від дня заснування»;
- «Чернігівці – 230»;
- «Пологи – столиця запорізької кераміки: до 125-річчя від дня заснування міста»;
- «Токмак на перехресті доріг та віків».

Та найбільшою популярністю у читачів користується календар «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя на ... рік». Видання 2010-2013 рр. стали переможцями регіонального конкурсу у номінації «Краще бібліографічне видання» публічних бібліотек Півдня України. У його підготовці приймають участь працівники інших відділів бібліотеки, бібліотекарі районних бібліотек, працівники музеїв, науковці, краєзнавці, що надає виданню ще більшу цінність.

Яскравим свідченням популярності відділу краєзнавства є наша участь (на замовлення організаторів) у загальноміських і загальнообласних заходах. Безумовно, така публічна демонстрація різнопланової краєзнавчої колекції, можливостей головної книгозбірні, культурного і інтелектуального надбання краю, сприяє зростанню іміджу ЗОУНБ в цілому і краєзнавчого відділу зокрема.

Активно репрезентуємо відділ і серед колег на загальноукраїнському рівні. Зокрема, наші працівники були учасниками Всеукраїнських науково-практичних конференцій: «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України» (м. Київ, 2015); «Рекомендаційна бібліографія в столітті знань» (м. Одеса, 2015); «Історичні витоки козацького роду в Україні» (м. Вінниця, 2004 р.); «Краєзнавча робота: новітні технології» (м. Харків, 2005) та ін.

Характерна особливість нашого відділу – сталі міцні зв'язки із переважною більшістю регіональних ЗМІ. Журналісти газет, радіомовлення, телебачення звертаються до нас за інформацією, на їх замовлення добирається література для підготовки різноманітних проєктів, авторських програм: «Город Z» (ТРК «Алекс»), «Мій рідний край», «Контекст», «Люди и судьбы» (ТРК «Запоріжжя») та ін.

Серед наочних форм популяризації краєзнавчої літератури значне місце займають книжкові виставки. Про них читачі інформуються по обласному радіомовленню або ж в телевізійній обласній хроніці.

Для більш повного розкриття тем активно долучаємося до друкованої продукції та предметів з приватних колекцій наших користувачів. Так, при підготовці предметно-документальної виставки «Шлях до зірок», присвяченої нашим землякам, льотчикам-космонавтам Г. Нелюбову, П. Колодіню, О. Скрипочці, були використані документи та речі з особистих архівів науковців О. Варяника та О. Лютого. Виставка мала великий успіх користувачів бібліотеки, школярі з багатьох шкіл міста приходили на екскурсії.

Не меншою популярністю користувалася і виставка «Запоріжжя у стилі ретро» підготовлена разом з працівником читального залу суспільно-політичної літератури Т. Черних.

Великим успіхом користувалася і виставка «Дворяни Попови на Запорізькій землі» підготовлена разом із співробітниками історико-архітектурного музею-заповідника «Садиба Попова», особливо із сьогодишнього директора музею В. Стойчева.

Останнім часом у Виставковій залі експонуються великі виставки, у підготовці яких беруть участь декілька відділів Бібліотеки. Звісно ж, завжди там представляємо і краєзнавчу літературу. Так нещодавно були підготовлені виставки «Запоріжжя туристичне», «Запоріжжя православне», «Книги, подаровані відділу краєзнавства».

Серед масових заходів особливою популярністю користуються презентації книг місцевих авторів (К. Сушка, П. Ребра, В. Супруненко, Г. Лютого, О. Виженка, та багато ін.). В них беруть участь представники місцевих органів влади, науковці, керівники установ культури. Варто зазначити, що автори взагалі із задоволенням проводять у нас презентації своїх книг, будучи впевненими у їх змістовності, якості, ефективності.

Співпрацює відділ і з науковими установами. Нам приємно, що саме у нас у жовтні 2002 р. відбулися Перші Новицькі краєзнавчі читання, присвячені відомому краєзнавцю Я. П. Новицькому. Багато років замовчувалося його життя, його праці. У читаннях взяли участь науковці ЗДУ, обласного краєзнавчого музею, облдержархіву. До співпраці були запрошені ми і при підготовці фундаментального видання ЗНУ «Славетні запорожці». Співробітники краєзнавчого відділу брали участь у написанні статей до «Енциклопедії сучасної України».

Характерною рисою сьогодення є повернення до минулого, вивчення своїх коренів. Люди хочуть знати хто вони і звідки. Вчені, краєзнавці, приватні особи звертаються до нас з метою виявлення матеріалів з історії населених пунктів, вулиць, окремих будівель. При відділі працює **генеалогічний клуб «Родовід»**, учасники якого збираються один раз на два місяці для того, щоб поділитися своїми знахідками, планами на майбутнє.

Обласною науково-практичною конференцією з питань історії бібліотечної справи на Запоріжжі (2001) розпочато новий етап бібліотечного краєзнавства. Цю тему продовжили

вже традиційні краєзнавчі читання, які з 2002 р. щорічно проводяться на базі кращих бібліотек області. Матеріали цих заходів узагальнені у збірниках «Історія бібліотечної справи на Запоріжжі».

Таким чином, сьогоднішні дослідники історії бібліотечної справи на Запоріжжі продовжили роботу, розпочату колишнім директором ЗОУНБ А. І. Бальцером. Він підготував видання книги «На службі народові: нарис з історії Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. М. Горького: 1905-1999 (Запоріжжя: Поліграф, 2002. – 81 с.). Значення цього нарису для нинішнього і майбутніх поколінь бібліотекарів ЗОУНБ неоціненне, бо то біографія не тільки Бібліотеки, а й її працівників. Гідним продовжувачем справи А. І. Бальцера стала і директор бібліотеки І. П. Степаненко. Вона є автором чотирьох збірок нарисів та фотодокументів, присвячених історії ЗОУНБ, під назвою «Бібліотека, роки, люди, долі». Мета проекту – висвітлення етапів історичного розвитку головної книгозбірні краю та ролі особистостей у її зародженні.

Ми розуміємо, що новий час ставить перед нами нові завдання. Користувачі чекають від нас нових послуг, нових можливостей для себе. Процес інформатизації, який охопив всі сфери життєдіяльності людини, потягнув за собою зміну основних цілей, функцій і принципів життєдіяльності бібліотек. Електронні технології впливають на бібліографічні процеси, які інтенсивно змінюються під їх дією. Перш за все, це знаходить своє відображення на зміні складу якості, доступності краєзнавчих бібліографічних ресурсів. На сучасному етапі в бібліотеці створюється електронна краєзнавча база даних, регіональний інформаційний портал, на якому розміщується інформація краєзнавчого характеру, присвячена визначним історичним подіям регіону, суспільно – політичному та культурному життю, знаменним та пам'ятним датам.

Книжковий фонд відділу вже внесено до «Електронного каталогу бібліотеки». Це робить його не тільки частиною національного репертуару, а також світової культури.

На сайті бібліотеки виставлені деякі повнотекстові рідкісні видання відділу:

- Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 14 (1910);
- Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия (1880) (репринт. видання);
- рідкісні видання з історії будівництва Дніпрогесу;
- Отчеты Александровского городского общественного управления та ін..

Виконуємо ми і віртуальні довідки. Читач, не завітавши до бібліотеки, може отримати відомості про наявність в Бібліотеці тієї чи іншої літератури.

Ми не зупинимося на досягнутому, ми йтимемо вперед – у пошуках цікавих практичних знахідок. Своєрідним заповітом для нас є слова відомого українського краєзнавця П. Т. Тронька: «Сучасного краєзнавець уявляю унікальним енциклопедистом, у якого завжди є вичерпні відповіді на всі питання з історії рідного краю. Це людина з високою ерудицією, глибокою духовністю і шляхетною інтелігентністю, з бездоганним знанням мови, традицій історії та культури власного народу, з непоборною вірою у незалежність і соборність суверенної української держави».